

A szakiskolai tankönyvhasználat

A Tankönyvkutató Intézet által 2007 őszén végzett, a szakiskolai, közismereti tantárgyakhoz kapcsolódó tankönyvkutatásának eredményei

A Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet (NSZFI) által szervezett, Szakiskolai Fejlesztési Program II. (SZFP II.), közismereti oktatás és szakmai alapozás megújítása fejlesztési terület keretei között történő fejlesztésekben, vizsgálatokban és programokban 70 szakiskola vesz részt. Ezen tankönyvkutatás háttérét az SZFP II. adta, ennek megfelelően a vizsgálat a programban részt vevő 70 iskolára terjedt ki. A közismereti oktatási fejlesztési területnek megfelelően pedig a vizsgálat a közismereti tantárgyak oktatása során alkalmazott tankönyveket és taneszközöket érintette, az NSZFI által meghatározottan a 9. és a 10. évfolyamon. (1)

A kutatás célja

A tankönyvkutatás célja a szakiskolákban jellemző tankönyvhasználati szokások és gyakorlatok, valamint a tankönyvek taníthatóságának és használhatóságának feltérképezése volt, vagyis a vizsgálat idején jellemző gyakorlatot volt hivatott feltárni. A kutatás tehát az alábbi, előzetesen feltett kérdésekre keresett választ:

- Milyen közismereti tankönyveket használnak a szakiskolákban?
- Milyen jellemzőkkel bírnak a legnépszerűbb közismereti tankönyvek?
- Pontosan milyen ezen tankönyvek tanórai használatának gyakorlata?
- Hogyan értékelik a pedagógusok ezen tankönyvek alkalmazhatóságát és hatékonyságát?
- Hogyan értékelik a diákok ezen tankönyvek tanulhatóságát és hasznosságát?
- Mindezek alapján a jelenleg használt tankönyvek, illetve azok használatának gyakorlata mennyiben felel meg a projektoktatás bevezetendő formáinak?
- Az eredmények alapján milyen fejlesztésekre, változtatásokra lehet javaslatot tenni?

A kutatás tartalma és módszerei

A szakiskolai tankönyvkutatás több, nagyjából egyszerre zajló részből állt össze, melyek mindegyike különböző szempontból vizsgálta az előzetesen feltett kérdésekre adható válaszokat. Először teljes körű listát állítottunk össze a szakiskolákban használt közismereti tankönyvekről (2), majd kiválasztottuk a tantárgyanként legnépszerűbbnek mutató 2-2 darabot (3). Ezekről a tankönyvekről részletes szakértői analízis készült.

A vizsgálat másik részét a tankönyvhasználat kérdőíves felmérése képezte, melynek során a 70 iskola közismereti és szakmai tanárai, a tankönyvfelelősök és a 9-es és 10-es diákok töltötték ki egy-egy on-line kérdőívet. Az on-line kérdőív többnyire egyszerű, feleletválasztós kérdéseket tartalmazott; mivel szöveges választ nem kellett adni, mindössze 10 percet vett igénybe a kitöltés. Az on-line kérdőívet 37 tankönyvfelelős, 528 pedagógus és 3140 (9-es és 10-es) tanuló töltötte ki.

A harmadik és talán legfontosabb részt a helyszíni felmérés, azaz terepkutatás adta, melynek során szakértőink 24 iskolát látogattak meg. A 24 iskola kiválasztásának fő szempontja a fenntartó típusa volt, valamint az, hogy a kiválasztott iskolák település-nagyság és regionalitás szempontjából reprezentálják a szakiskolai intézményrendszert és átfogják az oktatott szakmák minél szélesebb körét. Ezek mindegyikében a kutatók 2 közismereti tanórán megfigyelték a tankönyvhasználatot (4) és interjút készítettek egy-egy tanárral (5), valamint fókuszcsoporthoz beszélgetést tartottak a diákokkal, melyek során természetesen sokkal árnyaltabb, kifejtett válaszokat kaptunk, mint az on-line kérdőív megadott válaszaiból történő választás során. A diákok megkérdezése az adott témában, bár kétségtelenül a kutatás kisebb, ám legnehezebb részét képezte, egyben a felmérés egyedi jellegét is adta, mivel aránylag ritka, hogy egy ilyen jellegű felmérésben a diákok véleményét kérdezzék. (6)

Mindezek során a tankönyveket és a tankönyvhasználat gyakorlatát az összes érintett: a pedagógusok, a diákok és a tankönyvanalízisek során a tankönyvek szempontjából is megfigyelhettük.

Tapasztalataink szerint a tankönyvi kínálatot az oktatók első sorban abból a szempontból vizsgálják, hogy eléggé egyszerű szövegezésű és könnyen tanulható-e az adott taneszköz, illetve elvégezhető-e tanár-diák számára egyaránt – az egyre csökkenő éves közismereti óraszám alatt – a könyv anyaga. Részben a szülők anyagi helyzetére, részben a dolog praktikus voltára való hivatkozással előszeretettel rendelik a szakiskolai tanárok a 9. és 10. évfolyam tananyagát egy-egy esetben közreadó tankönyveket is.

A kutatás eredményei

A tankönyvkínálat és a megrendelt tankönyvek (tankönyvválasztás)

A vizsgálat eredményei alapján a szakiskolai közismereti tankönyvkínálat, bár évek óta javuló tendenciát mutat, a többi képzési programtípushoz képest még mindig meglehetősen szűkös. (Ám az ma már ritkaságszámba megy, hogy a szakiskolai diákok számára nem ezen képzési forma számára kidolgozott tankönyvet rendeljenek meg az iskolák, mint ahogy az sem jellemző, hogy közismereti tantárgyakhoz ne rendelnének tankönyvet.)

A kutatás alapján állíthatjuk, hogy az iskolák döntően a 9. évfolyam számára rendelnek tankönyvet, viszont kevés tartóstan-
könyvet használnak, vagyis két évfolyamon használják ugyanazt a tankönyvet, illetve két

évfolyam anyagát tartalmazó könyvet választanak. (7) Átlagosan az jellemző, hogy az olyan közismereti tantárgyakhoz, melyek tanulását inkább segítheti egy tankönyv (például: történelem és állampolgári ismeretek, természetismeret, idegen nyelv), jellemzően rendelnek könyvet az iskolák. Az olyan jellegű segédleteket, mint amit például egy földrajzi atlasz jelent, szinte mindenhol megrendelik, különösen ahol az adott tantárgy az adott szakmához kapcsolódóan fontos. A terepkutatás megfigyelései arról is tanúsítottak, hogy adott esetben a tankönyvet az iskolában tartják, vagyis csak a tanórán használják a diákok (otthoni tanuláshoz nem) (8), illetve hogy olykor tankönyv helyett annak egyes fénymásolt oldalait kapják meg a diákok a tanuláshoz. A diákok nagyjából egyforma arányban veszik újonnan, illetve kapják újonnan az iskolától a tankönyveiket, de előfordul, hogy használtan veszik, vagy vissza kell adniuk az iskolának (vagyis tartóstan-
könyvet használnak).

A szakiskolákra kifejezetten nem jellemző, hogy taneszközöket használnának. Ezt azonban a tanárok nem tartják problémának, mivel a taneszközöket könnyen pótolják, például az SZFP II. keretei között készült és megkapott segédanyagokkal. (9)

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a szakiskolákban nem jellemző, hogy minden tantárgyból következetesen egy kiadótól rendelne tankönyvet egy iskola. Az viszont igen, hogy egy-egy tantárgy minden évfolyamon történő oktatásához ugyanannak a kiadónak a tankönyvcsaládját (sorozatát) használják. Különösen a tankönyvfelelősök válasza alapján láttuk azt, hogy a szakiskolai tankönyvrendelés egyfajta rutin alapján zajlik, vagyis a megrendelt tankönyvek összetétele évről évre 10 százaléknál kisebb arányban változik.

Ehhez persze az is hozzájárul, hogy az évtizedek óta tanító pedagógusok 38 százaléka jellemzően ugyanabból a könyvből tanít évek óta, és bár – mint szintén láttuk – a fiatal, pályakezdő tanárok túlreprerzentáltak az SZFP II.-ben részt vevő iskolákban, valamint esetükben azt is láttuk, hogy szinte évente cserélnek tankönyvet, vagyis keresgélnek a megfelelőt, illetve használják a különféle új segédanyagokat is, még ők is nagy arányban alkalmazkodnak az iskolában kialakult szokásokhoz, és szintén azt a könyvet rendelik, amit idősebb kollegájuktól „örökölték”.

Megfelelő tankönyv hiányára a pedagógusok legjellemzőbben a természetismeret tantárgy esetében panaszkodtak.

A tankönyvválasztás motivációiról a tanári interjúk során kaptunk részletesebb információkat. Tapasztalataink szerint a tankönyvi kínálatot az oktatók elsősorban abból a szempontból vizsgálják, hogy eléggé egyszerű szövegezésű és könnyen tanulható-e az adott taneszköz, illetve elvégezhető-e tanár-diák számára egyaránt – az egyre csökkenő éves közismereti óraszám alatt – a könyv anyaga. Részben a szülők anyagi helyzetére, részben a dolog praktikus voltára való hivatkozással előszeretettel rendelik a szakiskolai tanárok a 9. és 10. évfolyam tananyagát egy kötetben közreadó tankönyveket is. (10)

A tankönyvek pedagógiai minősége és korszerűsége

A tankönyvek elemzése és analízise a következő szempontok alapján történt (ezeket a kutatás többi része: az on-line kérdőívek és az interjúk során is figyelembe vettük):

1. Az ismeretek megértése, tanulása

Az itt vizsgált jellemzők: a tankönyv által tartalmazott ismeretanyag tartalma és minősége, ennek a tartalomnak a strukturáltsága, az ismeretanyag kifejtettsége, a szövegezés minősége és alkalmazkodása a tanulók szövegértési képességeihez, a megértést segítő ábra- és képanyag, a tanulók előzetes tudásához való alkalmazkodást segítő eszközök.

A kiválasztott tankönyvek közül az ebben a jellemzőben elért pontszámokat nézve a többihez képest meglehetősen lemaradtak az irodalom tankönyvek (pedig ezeket igen népszerűnek találtuk a tankönyvrendelések során). Ebben a tekintetben legjobbnak a nyelvtan, matematika, angol és német tankönyvek mutatkoztak.

A diákok on-line kérdőíveken adott válaszaik szerint jellemzően nem találják úgy, hogy sok idegen szó lenne a tankönyveik szövegében, bonyolultak lennének a mondatok, vagy zavaros lenne számukra az ismeretek strukturáltsága. Viszont jellemzően unalmasnak és kevésbé szemléletesnek tartják a tankönyveiket.

Míndezeket a tanulói véleményeket természetesen óvatosan, és feltétlenül a tankönyvek következő fejezetben tárgyalandó gyakorlati használatának függvényében kell kezelnünk. Hiszen ha például a diákokra az jellemző, hogy valójában az iskolán kívül nem is foglalkoznak a tankönyvekkel, vagy nem jellemző, hogy abból hosszabb részeket, szövegeket vagy feladatokat egyedül dolgoznának fel, azaz összességében tulajdonképpen a tanulók nem nagyon használják a tankönyvet (még akár tanórán sem), akkor a fenti vélemények kevésbé megalapozottak. Vagyis a diákok feltételezett véleményük alapján nyi-

latkoztak meg úgy, hogy például nem találják a tankönyvek szövegeit bonyolultnak, vagy nem találkoznak túl sok idegen szóval, mert valójában nem is olvasták a tankönyvet (az egész bet biztosan nem).

Így ebben a tekintetben egyrészt a szakértői tankönyvanalíziseket súlyozottan kell figyelembe vennünk, másrészt a fenti adatokat a tankönyvhasználat gyakorlatának figyelembevételével kell értelmeznünk.

A diákokkal folytatott fókuszcsoporthoz beszélgetéseken elhangzottak olykor komoly ellentétben állnak a fentebb látható, kérdőíves tanulságokkal. Mint az a fókuszcsoporthoz beszélgetésekből kiderült, a diákok nem nagyon használják a tankönyveket, sőt sokszor egyáltalán nem is ismerik azokat (például saját bevallásuk szerint ki sem nyitják); ez azt a sejtést erősíti meg, hogy a kérdőívek kitöltése során a tanulók egy része a válaszokat csak „megtippelte”, vagyis nem tapasztalataik (mivel az nincs), hanem feltételezéseik alapján válaszoltak.

A fókuszcsoporthoz vizsgálat eredményei szerint a diákok gyakran ítélik a tankönyveket feleslegesnek (mert az nem tartalmazza a tananyag lényegi részét), a tankönyvek szövegét érthetetlennek, struktúráját átláthatatlannak, követhetetlennek (jellemzően a diákok a tanár által lediktált, füzetükbe lejegyzett vázlatból tanulnak). Viszont a diákok nagy része fontos információközvetítőnek tartja a képeket és az ábrákat: ezek a tanulók azt mondják, hogy ezek által jobban megértik a tananyagot, mint a szövegből. (11)

Mindezek alapján összességében megállapíthatjuk, a tankönyvek szövegének érthetőségével, strukturáltságával, az idegen szavak használatával és az ábrák és képek megfelelő voltával kapcsolatban a helyzet nagyjából a „közhiedelemnek” megfelelő, vagyis mindegyik területen van mit javítani mindegyik közismereti tantárgy tankönyveinek esetében. A tanári vélemények és a szakértői elemzések, melyeket ebben a tekintetben megalkozottabbnak tarthatunk, átlagosan erős közepesre értékelik a könyveket, ami többé-kevésbé elfogadható helyzet.

2. Az ismeretek alkalmazását biztosító műveletek tanulása

Az itt vizsgált jellemzők: az ismeretek és a képességek integrált megközelítése, az ismeretelemek ismeretté, az ismeretek ismeretrendszeré fejlesztésének feltételei, a tanulak mindennapi életben történő alkalmazásához segítséget adó eszközök.

A szakértői elemzések szerint ebben a tekintetben is az irodalomtankönyveket találták a legkevésbé megfelelőnek, a legkiemelkedőbbnek pedig a nyelvtankönyveket. Érdekes módon a többi tantárgyra az volt jellemző, hogy az egyik vizsgált könyv nagyon magas, a másik nagyon alacsony értékelést kapott ebben a kategóriában, ami különösen fontosá teszi, hogy melyik könyvet választja a pedagógus.

A fentiek alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy a tankönyvekre még mindig inkább jellemző, hogy kevésbé életszerű, a diákok életvilágával kapcsolatban nem álló példát és feladatot tartalmaznak, és nem segítik megfelelő mértékben az ismeretek tanórán kívüli, gyakorlati alkalmazását.

3. Problémák, problémahelyzetek elemzése és a problémamegoldás tanulása

Ehhez a területhez tartoznak a problémamegoldás tanulását segítő eszközök.

Ebben a tekintetben nem tudjuk egy-egy tantárgy tankönyvét kiemelni a szakértői elemzések alapján, legfeljebb itt is a nyelvtankönyveket említhetjük meg pozitív példaként.

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a tankönyvek nagy változatosságot mutatnak abban a tekintetben, hogy mennyire segítik a diákok problémaérzékenységének és főleg problémamegoldó képességének a fejlesztését. Gyakran a szerzők még az arra igen alkalmas kérdések, területek esetén sem térnek ki ilyen jellegű képességek fejlesztésére, sőt olyan tantárgyak esetében sem, ahol ez a tárgy fő tartalma is lehetne (például informatika). Más esetben viszont (például az angol nyelv esetében) megvalósítják ezt a cél-

kitűzést. Érdekes itt is megfigyelni, hogy még az ugyanahhoz a tantárgyhoz készült tankönyvek is mennyire különbözőek lehetnek ebből a szempontból.

4. A tanulás módszereinek tanulása

Az itt vizsgált jellemzők: a tanulás megtervezését és értékelését segítő eszközök, a tanulási motívumok fejlesztését szolgáló megoldások, a tanulási képességek fejlesztését szolgáló eszközök, a személyes reflektálásra ösztönző eszközök, a gondolkodási képességek fejlesztését segítő eszközök.

Ebben a jellemzőjében a szakértők kiemelkedőnek találták ismét a nyelvtankönyveket, az angol nyelvkönyveket, a matematikakönyveket. Rossznak értékelték ismét az irodalomkönyveket, valamint más közismereti tantárgyak egy-egy képviselőjét (például történelem, német, informatika).

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az önálló, esetleg kritikai gondolkodás kialakítását, a problémafelvetést és annak megoldási képességeit, a változatos tanulói tevékenységformákat elsősorban az olyan tantárgyaknál találjuk meg, ahol a kommunikációs és a problémamegoldás voltaképpen a tananyag része (például idegen nyelvek és matematika). Az olyan tantárgyakat, melyek inkább lehetőséget adnak a tanulók passzív, befogadói helyzetbe való szorítására, kevésbé jellemzik ezek az újszerűbb tanítási formák, így a tankönyvek is inkább a hagyományos ismeretközlést valósítják meg.

5. A szociális viszonyulások, magatartásformák tanulása

Az itt vizsgált jellemzők: értékek közvetítését és a szociális képességek fejlesztését segítő eszközök.

Szinte már várható módon megint egy irodalomkönyv szerepelt itt rosszul (pedig ez különösen alkalmas lehetne például értékek közvetítésére), valamint a más tekintetben szintén nem megfelelőnek bizonyuló természetismeret-könyvek. Viszont ebben a tekintetben is sikeresek az angolnyelvkönyvek és egy történelem, illetve informatika tankönyv.

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a tankönyvek annyiban felelnek meg ezen elvárásoknak, amennyiben az az adott tantárgy tartalmához szervesen kapcsolódik (természetes dolog – lenne –, hogy egy történelemtankönyv hangsúlyozza az emberi élet értékét, vagy egy természetismeret tankönyv a természeti környezet védelmét). Az angolnyelvkönyvek jó példát szolgáltatnak arra, hogy olyan esetben, ahol ezek az ismeretek, értékközvetítések nem lennének alapfeladatok, a nyelvtanítás mint alapfeladat mellett hogyan lehet ilyen „rejtett” értékközvetítést megvalósítani. Valójában ez minden tantárgy esetében lehetséges lenne, így ebben a tekintetben még feltétlenül szükséges a tankönyvek fejlesztése.

Itt szeretnénk arra is emlékeztetni, hogy bár a könyvek többsége természetesen az erős középmezőnyben végzett, ez pontosan azt jelenti, hogy a tankönyvek közepesen megfelelőek, vagyis a fenti szempontoknak csak részben, hol igen, hol nem, de teljes mértékben semelyiknek sem felelnek meg. Ebből az következik, hogy majdnem minden tantárgy tankönyveit fejleszteni, változtatni szükséges.

A tanári interjúk tanulsága szerint a pedagógusok pozitívabbnak értékelik azokat a tankönyveket, melyek kompatibilisebbek a projektoktatással, vagyis annak megvalósításában jobban segítik őket, mint a hagyományos tankönyvek. Ennek természetesen az az oka, hogy az SZFP II.-ben részt vevő iskolákat vizsgáltuk, melyekben alapvetően az ilyen típusú képzésre való áttérés lenne a cél.

A tankönyvhasználat sajátosságai

1. Tanórai tankönyvhasználat

Felmérésünkben egyértelműen kiderült, hogy a szakiskolai közismereti órákon is gyakran használnak tankönyvet, ez mind a diákok, mind a pedagógusok számára bevett gyakorlat. Ennek mértékét a diákok és a tanárok átlagosan 15 percre becsülik egy-egy tanórán. (12)

Az ebből következő kérdés természetesen az, hogy mire használják ebben az időben a tankönyvet.

A legáltalánosabban az jellemző, hogy a diákok a tanórán hangosan vagy magukban elolvasnak, esetleg kijegyzetelnek egy szövegrészt a tankönyvből. Azt figyeltük meg, hogy ennek gyakoriságát a diákok mind az on-line kérdőíveken, mind a fókuszcsoportos felmérések során gyakoribbnak és jellemzőbbnek ítélték meg, mint a tanárok.

A tankönyvben található ábrák, képek közös elemzését, megbeszélését viszont a tanárok tartják jellemzőbbnek, mint a diákok, ez utóbbiak szerint erre inkább ritkán kerül sor a tanórán (a fókuszcsoportos felmérések tanúsága szerint ezt a diákok még ritkábbnak találják), míg tanáraik szerint majdnem 50 százalékban.

Tanórán a tankönyvből egyéni feladatok elvégzését a diákok és a tanárok is közel ugyanolyan mértékben ítélték gyakorinak, mint ritkának; a fókuszcsoportok már inkább jellemzőnek találták ezt a gyakorlatot. A tankönyvek feladatainak csoportos megoldását a tanárok is igen ritka esetnek írták le, a diákok pedig még inkább (holott ez közelítene a projektoktatás kívánatos céljához). (13) A tanárokkal készített interjúk azonban pozitívan árnyalták az ezzel kapcsolatos képet. Ezek alapján tény, hogy az uralkodó munkaforma: a tananyag lényegének megértetése és a lecke fő csomópontjai vázlatának létrehozása kevésbé gyakran történik pusztán diktálással, az egyes tanárok több-kevesebb sikerrel megpróbálják a szöveg értésére és elemzésére rávezetni a tanulókat.

Jellemző tanulói vélemények a tanórai tankönyv- használatról:

„– *Hát a munkafüzetet elolvasuk, és a tanár úr segítségével írunk egy vázlatot, és a tankönyvből kiegészítjük ezt a vázlatot.*”

„– *És milyen formában, milyen módon használjátok történelemből a tankönyvet?*

– *Hát, hasonlóan, mint a kémiai, hogy néha a füzetbe írunk, és néha pedig a táblára.*”

„– *Aláhúzzuk benne a szöveget és meg kell tanulni.*”

A fentiekén túl az on-line interjúk során azt tapasztaltuk, a diákok elég gyakorinak találják, hogy információk és adatok felkutatására, kikeresésére kell használniuk tanórán a tankönyvet. Az is jellemző, hogy a tanulók szerint ritkán van lehetőségük vitatkozni a könyv által felvetett (netán a tanulás kapcsán bennük felmerülő) kérdésekről, problémákról. (Bár a tankönyvek elemzése során azt is láttuk, hogy ennek a lehetőségnek a biztosítása nem is nagyon jellemzi a tankönyveket.)

A fókuszcsoportos felmérésekből megállapítható, hogy jellemző gyakorlat a tankönyv szövegében a lényeg aláhúzása a tanórán. Rendkívül sok diák számolt be arról a tanórai gyakorlatról, hogy a tanár vezetésével (időnként ezt maga a tanár csinálja) aláhúzzák a tankönyvben a lényegét, majd azt a tanár felírja a táblára, ahonnan a diákok lemásolják a füzetbe. (Szinte mind a 24 iskolában ezt a folyamatot írták le a diákok arra a kérdésre válaszként, hogy mi történik egy-egy tanórán, akármilyen tantárgyról is volt éppen szó.)

A várakozásoknak megfelelően elterjedt gyakorlatnak találtuk, hogy a tankönyvet a házi feladat feladására és bejelölésére használják tanórán. (14)

A terepkutatás során az óralátogatások annyira jellemző tapasztalata volt, hogy a tanórákat a tanárok a házi feladat feladásával zárták, és ahhoz többnyire a tankönyvet használták, hogy a felmérést végzők arról is gyűjtöttek adatot, milyen jellegű ez a házi feladat, a különböző feladattípusok mennyire jellemzőek. Az adatokat az alábbi táblázat mutatja:

1. táblázat

Egyáltalán nem adott házi feladatot.	9
Lecke megtanulását adta fel a tankönyvből.	10
Feladatok szóbeli elvégzését adta fel a tankönyvből (munkafüzetből).	3
Feladatok írásbeli elvégzését adta fel a tankönyvből (munkafüzetből).	13
Szóbeli feladatot adott fel tetszőleges forrás felhasználásával.	2
Írásbeli feladatot adott fel tetszőleges forrás felhasználásával.	4

A fókuszcsoportos vizsgálat során sok diák említette, hogy a tankönyvet arra használják, hogy abból kapnak házi feladatot. Ugyanakkor igen sok iskolában tapasztaltuk, hogy a diákok egyáltalán nem kapnak házi feladatot (sokszor azért, mert saját bevallásuk szerint úgysem csinálják meg). Fontos megjegyeznünk itt azt is, hogy a diákok számos esetben beszámoltak arról, hogy a házi feladatot egyáltalán nem ellenőrzik, ami persze nem csak motivációjukat csökkenti, hanem visszajelzést sem kapnak annak helyes vagy helytelen megoldásáról.

A tanórák megfigyeléseit összegző adatok azt igazolják vissza, hogy talán még az online kitöltött kérdőívek által jelzetteknel is gyakrabban fordul elő tanórákon, hogy a diákok a tanár magyarázatát követik a tankönyvben, vagy felolvasnak abból valamit. A kérdőívek visszajelzéséhez képest talán valóban nem túl ritka a gyakorlatban, hogy a diákok használják a tanórán a tankönyv ábráit (a terepkutatás adatai ebben a tanárok által megadottakhoz közelítenek). Legalább ilyen gyakran használják egyéni feladatok megoldására a könyvet: ez a valóságban is olyan „közepes” adatot mutat, mint a diákok és a tanárok válaszai.

Az óralátogatások során felvett adatok szintén visszaigazolják az online kérdőívek és a tanári interjúk (sőt a tankönyvelemzések) azon megfigyelését, hogy a tankönyveket alig használják csoportos feladatmegoldásra. Mint a tankönyvelemzésekből láttuk, ennek a tankönyvek erre való alkalmatlansága is az oka, akárcsak vélhetően az ehhez szükséges ismeretek és gyakorlatok kisebb elterjedtsége a tanárok körében, illetve az ilyen jellegű feladatok elvégzésével kapcsolatos motiválatlanság.

A felmérés különféle részei arról informáltak minket, hogy a tanárok 42, a diákok 40 százaléka számolt be munkafüzet (vagyis taneszköz) használatáról egy-egy adott tantárgy esetében a tanórán.

Amit az óralátogatások tapasztalatai közül még érdemes kiemelni: továbbra is az a kiemelten jellemző, hogy a tankönyveket a tanórán ismeretátadásra használják. Itt is megjelenik az értékekre nevelésnek a tankönyvanalízis során is kimutatott hiánya, kevésbé jellemző volta.)

2. Tanórán kívüli tankönyvhasználat

Amennyiben a diákokat mint azokat a személyeket, akik elsősorban használják tanórán kívül a tankönyveket, kérdezzük erről, (sajnos) a legáltalánosabb válaszuk, hogy nem.

Ebben a tekintetben azt találtuk, hogy a diákok ritkán (43 százalék adta ezt a választ) használják a tankönyvet adatok keresésére, ugyanilyen ritkán olvasnak el benne valamit azért, mert az érdekli őket, gyakrabban használják a házi feladat elkészítéséhez, valamint a lecke kijegyzeteléséhez és megtanulásához.

A tanórán kívüli tankönyvhasználat esetében is azt látjuk, hogy a tankönyveket alapvetően ismeretek közlésére (tárolására) használják, melyek vagy hasznosulnak valamilyen formában, vagy nem (hasznosulnak jellemzően például, amikor a diákok dolgozat-

ra készülnek fel, ehhez általában megjelölték a tankönyvet mint lehetséges segítséget, ismeretforrást).

A fókuszcsoporthoz tartozók eredményei szerint a tankönyvek otthoni használata nem igazán jellemző a szakiskolai tanulóira. Ennek nem elhanyagolható oka, hogy a tanárok kétharmada nem ad házi feladatot, illetve az iskolák egy része nem is teszi lehetővé, hogy a tankönyvet otthon használják a diákok (mivel azt nem vihetik el az iskolából).

Félő, hogy követelmények hiányában nem vértéződnek fel a tanulók az egész életen át történő tanuláshoz szükséges kognitív és affektív képességekkel, pozitív attitűddel, munkakultúrával. A közismereti óraszámok folyamatos csökkenése mellett az a gyakorlat, hogy a szakiskolák, illetve a tanárok nem tartanak igényt szakiskolai diákjaik otthoni tanulására, rendkívül megnehezíti, hogy megfelelő alapokkal kerüljenek be a tanulók a szakképzési szakaszba, azt pedig végképp lehetetlenné teszi, hogy érettségihez vezető képzési formákba is bekapcsolódhassanak.

Az otthoni tanulás és a tankönyvek összefüggéséről a fókuszcsoporthoz tartozókól a következő tanulást vonhatjuk le: otthoni tanuláshoz a diákok a füzetüket használják, ezen felül legfeljebb csak szöveggyűjteményeket használnak (például verstanuláshoz).

Összegzés

A tankönyvhasználat sajátosságait összefoglalva arra az igen kevésbé meglepő felismerésre juthatunk, hogy a tankönyveket a tanárok és a diákok, tanórán és azon kívül, arra használják, amire azok alkalmasak. Vagyis többnyire azoknak a funkcióknak a kihasználásával találkoztunk ezek kapcsán, amiket a tankönyvanalízis során az egyes tulajdonságokkal kapcsolatos értékelések felvetettek. Ebben továbbra is az a meghatározó, hogy a tankönyvet ismerethordozónak tekintik, sőt ezen belül is kevésbé tartják annak az ábrákat, mint a szöveget, valamint kevésbé fontos a szöveg strukturáltsága és érthetősége, mint mennyisége és adattartalma. (Bár meg kell jegyezni, hogy a diákok egyre kevésbé jellemzően használják adatforrásként a tankönyveket.) A tankönyveket értelemszerűen nem használják (mivel nem tudják) önálló tanulásra, gondolkodási, problémamegoldó képességek fejlesztésére, csoportos munkák megvalósítására, és különösen nem projekt jellegű feladatok elvégzéséhez, mivel ezekre kevésbé alkalmasak.

A fentebbi megállapításokat röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a szakiskolai közismereti tankönyvek tanulhatósága és taníthatósága, valamint használatának gyakorlata nagyjából az előzetesen feltételezettnek felel meg, vagyis a vizsgálat visszaigazolta azokat az elképzeléseket, melyek a tankönyvekkel kapcsolatban általában a közvéleményben élnek.

A tankönyvek tartalmával kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy úgy tűnik, még mindig nehezen érthető a diákok számára a tankönyvek szövegei, de ennél nagyobb probléma, hogy nem megfelelően strukturáltak, a tanulók számára nem átláthatóak. A tankönyvekben a diákok a tanórai ismeretközléshez képest (vázlat diktálása, lényegkiemelés) teljesen eltérő módszerekkel találkoznak, melyek értelmezéséhez és megtanulásához nincsenek technikáik. Így a tankönyveket a tanárok és a diákok egyaránt még mindig döntően egyfajta „információkonzervnek”, „ismerettárnak” tartják, vagyis olyan eszköznek, melyben rögzítve van (és így utánakereshető) az elsajátítandó ismeret. Ugyanakkor egyre kevésbé jellemző, hogy erre a funkcióra szükségük lenne.

Vélhetően ebből – vagyis a tankönyvek funkciójának változásából – adódik a tankönyvek fenti tekintetben vett és határozottan kimutatható pozitív változása. A közismereti tankönyvek egy része törekszik a fenti problémák csökkentésére, vagy ha ezt a tankönyvszerzők nem teszik meg, akkor a tanárok inkább nem használják tankönyvet.

Ebből viszont – megfigyeléseink szerint – a tankönyvek egyre csökkenő használata következett a tanárok és a diákok esetében egyaránt. (Ami a tankönyvrendelések csökke-

nésében nem mutatkozik meg annyira, mint egy ilyen terepkutatás során.) És mivel úgy látszik, enélkül is lehet tanulni és tanítani, olykor úgy vettük észre, mintha a tanárok és a diákok kezdenének „lemondani” a tankönyvekről.

Bár a tartalmi, szövegstrukturálási, szóhasználati jellemzőikben javulnak a tankönyvek, még mindig akadnak problémák az illusztrációk, ábrák mennyiségével és használatával. A legnagyobb hiányosságok azonban a képességfejlesztés területén mutatkoznak: a tankönyvek még mindig nem életszerűek, nem közvetítik a problémák gyakorlati alkalmazását, nem fejlesztik a lényeglátó, a problémafelismerő vagy -megoldó képességet, melyek minden szakmában fontosak lennének.

Fájó pont a képi szövegértés fejlesztésének hiánya is, mely annyira jellemző, hogy kifejezetten képek értelmezésével foglalkozó tárgyakat szinte nem is tanítanak, különösen nem tankönyvből, pedig a képi (netán mozgóképi) szövegek értelmezése alapvetően fontos képesség mediatisztált világunkban, melyben a média manipulációjával szembeni védetség kialakítása elérendő cél lenne. Ehhez jól láthatóan semmilyen taneszköz nem áll rendelkezésre a szakiskolákban.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a szövegértési képesség fejlesztésére való törekvés érzékelhetően elterjedt, az már nem csak az irodalom, hanem más tantárgyak keretei között is megjelenik.

A tankönyvek elégtelen voltát, illetve a tanárok azokkal való elégedetlenségét jól tükrözi a tankönyvek váltogatása, de leginkább az a rendkívül jellemző gyakorlat, hogy különféle helyekről gyűjtött fénymásolt lapokat osztogatnak a diákoknak. Valamint – szerencsére – az is, hogy egyre szélesebb skálán vetnek be különféle taneszközöket az egyetlen, „mindenre alkalmas tankönyv” pótlására.

Bár természetesen tudjuk, hogy a „mindenre alkalmas tankönyv” elérhetetlen ideálkép, mégis a teljes vizsgálat eredményeinek függvényében megpróbálkoztunk néhány ajánlást tenni a jövőben kifejlesztendő tankönyvekkel kapcsolatban. Ezek reményeink szerint egy elkövetkező fejlesztés alapját fogják adni a jövőben.

Jegyzet

(1) A vizsgálatot az Elhivatottság – Tankönyv és Taneszköz Kutató és Fejlesztő Intézet végezte, az NSZFI által 2007 nyarán kiadott, *A Szakiskolai Fejlesztési Program II. közismereti oktatás és szakmai megalapozás megújítása fejlesztési terület keretében az iskolák (70) által használt tankönyvek, tankönyvsomagok elemzése, javaslatlattétel a projekt alapú oktatáshoz* című közbeszerzési felhívás elnyerése alapján.

(2) A tankönyvek vizsgálata a 9. évfolyamon használt tankönyvekre terjedt ki. Ennek oka, hogy az adatok alapján azt láttuk, hogy a 10. évfolyam számára az iskolák nagyságrendekkel kevesebb tankönyvet rendelnek, és annak jelentős része azonos a 9. évfolyamon használtakal.

(3) A vizsgálatból kimaradtak az olyan tantárgyak, melyek oktatásához az iskolák jellemzően nem, vagy elhanyagolható példányszámban rendelnek tankönyvet. A vizsgált könyvek kiválasztásánál fontos szempont volt annak jellege is (például nem választottuk ki elemzésre a földrajzi atlaszt, még ha legnépszerűbbnek is mutatkozott), sőt olykor a kiadó is (például törekedtünk arra, hogy a két kiválasztott könyv ne azonos kiadó kiadványa legyen).

(4) A tanórai tankönyvhasználatra vonatkozó követelményeket az összesen 43 tanóráról készült megfigyelési jegyzőkönyv alapján tettük meg.

(5) Az interjúk terjedelme 15–30 perc közötti volt. Összesen 27 beszélgetés felvétele készült el. Bár a válaszadó tanárokat az iskolák maguk választhatták ki, a kollégák lefedték a közismereti tantárgyak mindegyikét. A válaszadók között 2,5-szer több nő volt, mint férfi, és kétharmaduk volt 40 év alatti, kiemelkedően sok volt a pályakezdő (13 fő).

(6) A fókuszcsoportos beszélgetések időtartama 30–45 perc volt, a csoportokban 6–18 9-es diák vett részt. A fókuszcsoportos beszélgetésekben összesen 228 diák véleményét kérdeztük meg.

(7) Ez alól csak a történelem tantárgy mutatott abszolút kivételt.

(8) Bár a könyvek elhasználódását ezzel kétségtelenül lassítani lehet, a tankönyv így nem szolgálhatja a diákok tantárgy iránti spontán érdeklődésének felkeltését, illetve annak kielégítését, s ami még nagyobb probléma, az otthoni önálló tanulás támogatását sem.

(9) A taneszközök nagy részét természetesen a munkafüzetek adják, elsősorban idegen nyelv esetében használnak ilyet a szakiskolák.

(10) A szakiskolákban szinte egységes gyakorlat, hogy a tankönyvválasztásba, rendelésbe nem avatják be a szülőket. Mivel a szakiskolákban magas a támogatásban részesülő vagy ingyenesen tankönyvet

kapó diákok száma, ezért a tankönyvek árával való takarékoskodás is inkább az iskola, illetve a fenntartó érdeke, mint a szülőé.

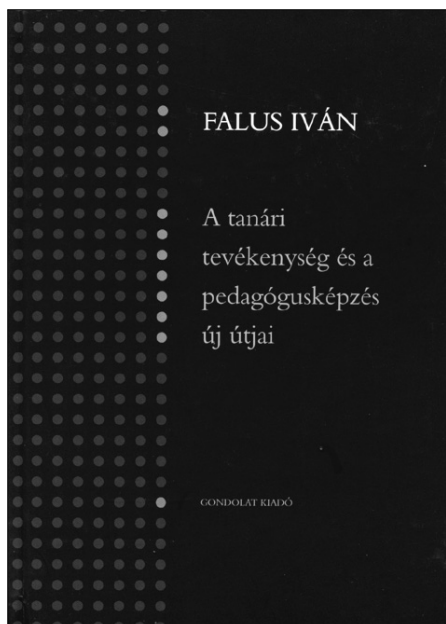
(11) Hozzá kell tennünk ehhez azt is, hogy a diákok már jellemzően nem a tankönyvet tekintik a legfontosabb információforrásnak. Bár sokszor találkoznak azzal a problémával (akár otthoni feladat esetén), hogy valaminek nézzenek utána, ami akár a tankönyvben is megtalálható lenne, mégis inkább

más forrásokat, elsősorban az Internetet használják erre a célra.

(12) Ez természetesen tantárgyanként nagymértékben eltérhet.

(13) A diákok 27 százaléka nyilatkozott úgy, hogy még sosem volt része ilyen jellegű feladatmegoldásban.

(14) Ennek a jellemzőnek a kapcsán bemutatjuk a felmérés során minden kérdéssel kapcsolatban keletkezett, jellemző táblázatokat és ábrákat.

A Gondolat Kiadó könyveiből